

Reglementen en Verordeningen betreffende de Israëlitische Kerkelijke Gemeente¹

Door: Joop Sanders, oud-secretaris van het Nederlands Israelitisch Kerkgenootschap

Bij Koninklijk Besluit no.58 van 12 juni 1814, het z.g. “Organiek besluit omtrent het Israëlitisch Kerkgenootschap”² werd in grote lijnen een structuur voor de organisatie van de joodse gemeenschap in Nederland vastgelegd, die tot 1870 vrijwel onveranderd in stand zou blijven en die tot op de dag van vandaag voor een aanzienlijk deel het beeld bepaalt.

De organisatorische geschiedenis van de Joden in Nederland begint op 12 september 1808, de dag waarop Koning Lodewijk Napoleon het besluit afkondigt betreffende de oprichting van het Opperconsistorie. Voordien kan er van een organisatorisch vacuüm worden gesproken. Gedurende het bestaan van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was er geen enkele joodse organisatievorm die meer omvatte dan de plaatselijke gemeente. In de steden waar Joden door de stadsbesturen werden toegelaten genoten de lokale joodse gemeenschappen een vergaande bestuurlijke autonomie. De joodse regenten, ‘parnassiem’ geheten, waren verantwoordelijk voor de orde en voor het economische en sociale leven van het plaatselijke deel van wat werd genoemd ‘de Joodse natie’.

Na het vertrek van de Fransen was de aandrang tot een hernieuwing van het zelfbestuur van de lokale joodse gemeenschappen groot. Dat paste echter niet meer bij de nieuwe situatie. Joden in Nederland werden in 1796 burgerlijk gelijk gesteld. Bovendien was het door de centralistische opzet van het Nederlandse Staatsapparaat onder Koning Willem I met de macht van de steden gedaan.

De organisatie van het Israëlitisch Kerkgenootschap werd strikt hiërarchisch opgezet. Zowel de Hoogduitse als de Portugese Joodse gemeenschappen maakten er deel van uit. Een algemeen kerkelijk hoofdbestuur met de naam ‘Hoofdcommissie’ had de leiding. Naast elkaar kwamen er in 1814 twaalf hoofdsynagogen met gelijke rechten, n.l. te Amsterdam en Den Haag elk één Hoogduitse en één Portugese en voorts Hoogduitse hoofdsynagogen te Rotterdam, Amersfoort, Middelburg, Den Bosch, Nijmegen, Zwolle, Leeuwarden en Groningen. In 1816 kwamen er nog twee bij in Maastricht en Brussel. Elk van de hoofdsynagogen werd verdeeld in synagogale ringen en daaronder ressorteerden weer bijkerken. De bestuurders luisterden resp. naar de namen Parnassijns, Administrateurs (Manhigim) en Kerkmeesters (Memonnim). Het geheel stond onder toezicht van het ‘Departement voor de zaken van den Hervormden en andere eerediensten, behalve dien der Rooms-Katholijken’. Dit Ministerie diende ook alle reglementen te sanctioneren. In de collectie zijn uit de periode 1814 -1848 negen reglementen van hoofdsynagogen opgenomen en één van een ringsynagoge, die te Kampen. Daarnaast komen er vier voorbeelden voor van verordeningen, n.l. twee reglementen van ‘huishoudelijke, ceremoniële en godsdienstige orde’ voor de hoofdsynagoge te Amersfoort (1841) en de ringsynagoge te Dordrecht (1819), een ‘Reglement van Orde voor de vergadering van den Grooten Kerkeraad der Nederlandsche – Israëlitische Hoofdsynagoge te Amsterdam’ (1831, de Hoogduitse Gemeente) en het ‘Reglement van Orde voor het Collegie van Parnassim der Nederlandsch Portugeesche Israëlitische Kerkelijke Gemeente te Amsterdam’ (1817).

Het bestuur van de Hoofd-, Ring-, en Bijsynagogen werd volgens een uniform patroon vastgelegd. Van autonomie van de gemeenten was niet of nauwelijks sprake. Van hogerhand werd bepaald hoe de besturen moesten worden samengesteld; aan welke eisen individuele personen moesten voldoen om in een kerkbestuur te kunnen worden gekozen;

---

¹ Deze tekst is vrijwel geheel gebaseerd op een artikel over de geschiedenis van het NIK van de hand van ondergetekende ter gelegenheid van het 175 jarige bestaan van deze organisatie. Het is gepubliceerd in het jaarverslag van het NIK over 1989, blz. 4 -25.

² In deze collectie opgenomen in Ros. 1893^E 18, No.II

welke werkzaamheden de besturen moesten uitvoeren; hoe het onderwijs en het armwezen moest worden geregeld; wat de taak van ieder van de ambtenaren was; welke posten er op de begroting moesten voorkomen; wie kerkelijke bijdragen moesten betalen; hoe begrafenissen te regelen enz. enz. Aan alle besturen van gemeenten werd opgedragen de belangen te behartigen van de lager in rangorde geplaatste colleges en toezicht op hen uit te oefenen.³ Uiteindelijk gebeurde dit alles uit naam van de Koning.

De nieuwe Grondwet van 1848 voerde de scheiding tussen Kerk en Staat in. Al in januari 1849 ontving de hoofdcommissie een aanschrijving van de Minister voor de Hervormde Eeredienst, waarin wordt opgemerkt dat het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap "op een zeer exceptionele wijze wordt beheerd", n.l. geheel ondergeschikt aan de invloed van het staatsbestuur. Er wordt op aangedrongen een nieuw reglement te ontwerpen in overeenstemming met de nieuwe Grondwet. Al in 1851 was een proeve daarvan gereed, maar daarna begonnen ellenlange discussies. Voornaamste geschilpunten waren de poging van Amsterdam het hoofdbestuur van het kerkgenootschap daar te vestigen in plaats van in Den Haag en de positie van de Portugese gemeenten, in het bijzonder de vraag of die al dan niet een zelfstandig kerkgenootschap dienden te vormen. Pas in 1871 kwam het nieuwe reglement van het Nederlands - Israëlitisch Kerkgenootschap definitief tot stand. De Portugezen kregen hun zin en werden hersteld in hun zelfstandigheid van vorige eeuwen. Het Reglement van het Portugeesch - Israëlitisch Kerkgenootschap van 1870 en enkele verordeningen kort daarna zijn in de collectie opgenomen.

De Nederlands - Israëlitische gemeenten hebben de afloop van bovenstaand geschil niet afgewacht. De een na de ander stelde reeds een nieuw reglement op, waarbij werd dat ingehaakt op de nieuwe situatie. In de collectie zijn er een tiental tussen 1859 en 1865 aanwezig, zowel van hoofdsynagogen als b.v. Rotterdam en Nijmegen, als van kleinere gemeenten zoals Oud - Beijerland en Hoorn. In principe werden in deze reglementen dezelfde zaken geregeld als die hierboven genoemd, maar er was een essentieel verschil: de gemeenten kregen een hoge mate van autonomie, zij konden zelf hun bestuur en inrichting regelen. De Permanente- en Centrale Commissie, de landelijke bestuursorganen van het Nederlands -Israëlitisch Kerkgenootschap dienden zich te onthouden van "alle inmenging, hetzij in de huishoudelijke en financiële aangelegenheden der gemeenten, hetzij in zaken van godsdienstige aard".⁴

Dat de bestuursorganen zich niet met godsdienstige zaken moesten bemoeien was overigens niet nieuw. Ook het omgekeerde was het geval. Opperrabbijnen en rabbijnen dienden zich niet met bestuurlijke zaken te bemoeien. Bij rituele zaken hadden zij het echter voor het vertellen. De scheiding tussen administratieve en godsdienstige bevoegdheden loopt als een rode draad door de gehele kerkgenootschappelijke geschiedenis.

Vooraf door de migratie van de joodse bevolking naar het westen van het land, nam het aantal gemeenten geleidelijk af. In 1877 waren er nog 176 gemeenten, in 1906 waren dat er 171 en in 1939 nog maar 139. Daarnaast hadden Amsterdam en Den Haag elk een Portugese gemeente. Uit de periode 1848 - 1940 zijn in totaal van 38 gemeenten reglementen of verordeningen opgenomen, waarbij vaak meerdere van één gemeente uit verschillende jaren.

De Gemeenten waren ingedeeld in ressorten, die in grote lijnen met de provincies samenvielen, zij het dat Amsterdam, Den Haag en Rotterdam aparte ressorten vormden, terwijl vanwege het kleine aantal Joden Drente - een deel van de tijd - en Zeeland geen

---

³ Dispositie, waarbij de rang en orde der Israëlitische Hiërarchie wordt geregeld van 1821. Eveneens opgenomen in Ros. 1893^E 18 -21, No. XLV.

⁴ Bij de reglementswijziging van 1917 werd de autonomie overigens voor een belangrijk deel weer ingeperkt.

zelfstandige ressorten waren. Ressorten hadden een beperkte taak, n.l. de benoeming van de ressortale (provinciale) opperrabbijn en het benoemen van leden in de Centrale Commissie van het Nederlands - Israëlietisch Kerkgenootschap. Van zes ressorten zijn ressortale reglementen in de collectie opgenomen.